

صفات العاشقين

بدرالدین هلالی جغتایی استرآبادی

(سده ۹-۱۰ قمری)

به خط

میر معزالدین محمد حسینی کاشانی

(کتابت ۹۷۸ ق)

سلسله آثار هنری شماره ۲

۱۳۹۴

سرشناسه	: هلالی جغتایی، بدرالدین، - ۹۳۵ق.
عنوان قراردادی	: مثنوی
عنوان و نام پدیدآور	: صفات العاشقین / اثر مولانا هلالی جغتایی استرآبادی؛ [گردآورنده] موسسه فرهنگ بنیان شکوهی.
مشخصات نشر	: تهران: ارمغان تاریخ، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۱۳۱ ص.: مصور (رنگی).
فروست	: سلسله آثار هنری؛ ۲
شابک	: 978-600-94613-5-6
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: چاپ قبلی: تهران: انتشارات فرهنگ دانشجو، ۱۳۹۳.
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: شعر فارسی -- قرن ۱۰ق.
شناسه افزوده	: بنیاد فرهنگی شکوهی
رده بندی کنگره	: PIR۶۱۸۷۶۱۳۹۴ / ص ۱۳۹۴
رده بندی دیوبی	: ۲/۱۸۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۹۳۵۹۸۸

صفات العاشقین

بدرالدین هلالی جغتایی استرآبادی (سده ۹-۱۰ قمری)

به خط میر معزالدین محمد حبیبی کاشانی

پدیدآور موسسه فرهنگ بنیان شکوهی
ناشر ارمغان تاریخ
چاپ اول تهران، ۱۳۹۴
تعداد صفحات ۱۳۱
شمارگان ۱۰۰
صفحه آرایي محمود خانی
شابک ۹۷۸-۶۰۰-۹۴۶۱۳-۵-۶
چاپخانه انور
قیمت ۱۰۰۰۰۰۰ ریال (تمام رنگی)

(کلیه حقوق برای موسسه فرهنگ بنیان شکوهی محفوظ است)

به نام آن که عالم نامه اوست
به آفاق، نقش خنده اوست

هر برگ از متون علمی و فزنی ما، در حکم ورق بیوت ماست. ورقی که مهر فراگیری و فریختگی بر آن نقش بسته و معزف
جایگاه تمدنی ما در جهان است. این جایگاه، آن گاه بلندتر خواهد بود، و شکوه آن افزوتر که بیشتر به احیاء و بازخوانی آثار و آثار گذشته
خودمان بپردازیم و ارزشهای محتوایی و صوری آنها را بهتر و بیشتر نشان دهیم.

هنوز بسیاری کنجینه های پنهان در دل کتابخانه ها که در انتظار دستیابی احیا کنند تا دوباره آنها را به جلوه در آورند و در مطر
و آتش پروه ان قرار دهند.

بنیاد سکوپی بر آن نباشد تا بقدر توان خود، چندی از این کنجینه ها را معرفی کند و در تعالی فرهنگ ایرانی و اسلامی، نقشی موثر
داشته باشد.

دکتر جلال جلالی سکویی

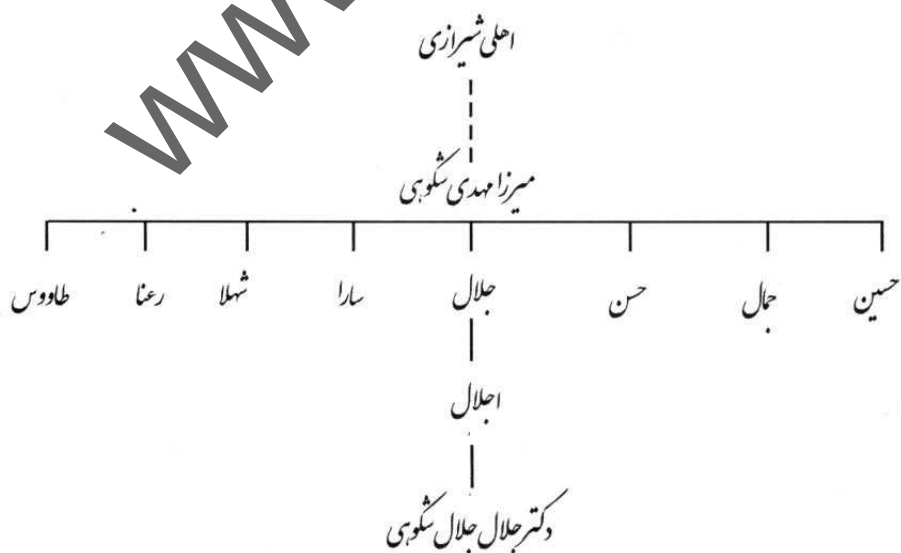
رئیس بنیاد سکویی

بنیاد شکوهی

بنیاد علمی و فرهنگی شکوهی با حمایت و نظارت دکتر جلال جلال شکوهی در سال ۱۳۹۳ شمسی، با تشکیل کارگروه علمی، با هدف انتشار متون فاخر و ارزشمند تأسیس شد.

دکتر جلال جلال شکوهی از نوادگان میرزا مهدی شکوهی (از شعرای بزرگ آذربایجان) است و شجره ایشان به اهلی شیرازی (شاعر بزرگ دوره صفویه) می‌رسد، متخصص رادیولوژی و رئیس انجمن رادیولوژی ایران و پزشک نمونه در سال ۱۳۷۹ و عضو هیئت علمی دانشگاه‌های ایران و... می‌باشد.

صفات العاشقین

مقدمه

معرفی مختصر سراینده

بدرالدین هلالی جغتایی استرآبادی، از شعرای توانای سده ۹-۱۰ ق است. نامش مشخص نیست و اطلاعی هم از خاندان و سلسله نسب وی - که از ترکان جغتایی بوده‌اند - در دست نیست. نام یا لقب وی در حبیب‌السير «نورالدین» ذکر شده^۱ که استاد صفا با ذکر دلایل جالب توجهی، آن را رد کرده‌اند.^۲ تخلص وی «هلالی» است و در پایان غزلیات و اشعارش ذکر شده است.

هلالی در جوانی از استرآباد به هرات رفته و به مصاحبت امیر علیشیر نوایی رسیده و سالها در سایه حمایت این وزیر فرهنگ دوست به شاعری پرداخته است.^۳ از دیگر مصاحبان وی سام میرزای صفوی است.^۴

۱. حبیب‌السير، ج ۴، ص ۳۶۳.

۲. تاریخ ادبیات در ایران، ج ۴، ص ۴۳۲.

۳. تحفه سامی، صص ۹۱.

۴. همان، ص ۹۰.

هلالی بعد از وفات سلطان حسین بایقرا به سال ۹۱۱ق به دربار عیدالله ازبک راه یافت و اعتبار خود را حفظ کرد، ولی رفته‌رفته، محسود دشمنان خود شد و در نهایت، عیدالله وی را به سال ۹۳۶ق به اتهام شیعه بودن کشت. عبارت «سيف الله گشت» تاریخ مرگ اوست که بر اساس نام جلاد وی ساخته شده است.^۱

آثار

۱. دیوان اشعار

از هلالی، دیوان شعری در قوالب غزل، قطعه، رباعی و قصیده در حدود ۲۸۰۰ بیت باقی مانده که چندین بار به چاپ رسیده است. بهترین چاپ آن تصحیح مرحوم نفیسی است که به سال ۱۳۶۸ در انتشارات سنایی منتشر شده است.

۲. مثنوی شاه و درویش

این منظومه در بحر خفیف در ۱۳۴۵ بیت سروده شده و مضمون آن عشق درویشی بی نام و نشان به شاهزاده‌ایی با اصل و نسب است. این منظومه را مرحوم نفیسی در ضمن دیوان وی تصحیح کرده و به چاپ رسانده‌اند.

۳. مثنوی صفات العاشقین

این منظومه در ۱۲۳۷ بیت و در بحر هزج سروده شده و مضمون آن پیامهای اخلاقی در آمیخته با عرفان است که هلالی در میان آنها داستانهای

کوتاهی را درج کرده است. این منظومه نیز بارها به چاپ رسیده و بهترین چاپش در ضمن دیوان وی، توسط سعید نفیسی تصحیح شده و به چاپ رسیده است.

۴. لیلی و مجنون

تاکنون از این اثر که به هلالی نسبت داده‌اند، نسخه‌ای ویا اطلاعی به دست نیامده است.

معرفی نسخه

دستنویس پیش رو، به شماره ۶۵۶ W در موزه والترز آمریکا نگهداری می‌شود. این نسخه بسیار هنرمندانه کتابت و تزیین شده، و این ویژگی‌ها را دارد:

۱. جلد آن در هر دو سمت روی و پشت، از نوع لاک‌مرصع با تصاویر ازدها، حیوانات، درختان و گل و بوته است که به صورت اسلیمی و در هم پیچیده ترسیم شده‌اند و ظهر جلد در هر دو سمت، قهوه‌ای سوخت‌مجدول با یک زمینه ترنج طلاکوب در مرکز است.

۲. نسخه ۶۰ برگ دارد، ابعاد کاغذ آن $۱۵ \times ۲۵/۵$ و ابعاد متن $۷ \times ۱۴/۵$ است. اشعار این نسخه در جدولی دوستونه و در ۱۲ سطر نوشته شده است. در صفحه ۱۱۶ هفت بیت شعر با خطی تازه و جدید نوشته شده و یک مهر ناخوانا هم وجود دارد.

۳. این نسخه هشت مجلس نقاشی مینیاتور زیبا دارد که به سبک نقاشی دوره صفوی، بسیار هنرمندانه و عالی کشیده شده‌اند، این تصاویر به ترتیب این مجالس را شامل است:

هلالی بعد از وفات سلطان حسین بایقرا به سال ۹۱۱ق به دربار عیدالله ازبک راه یافت و اعتبار خود را حفظ کرد، ولی رفته‌رفته، محسود دشمنان خود شد و در نهایت، عیدالله وی را به سال ۹۳۶ق به اتهام شیعه بودن کشت. عبارت «سیف الله گشت» تاریخ مرگ اوست که بر اساس نام جلاد وی ساخته شده است.^۱

آثار

۱. دیوان اشعار

از هلالی، دیوان شعری در قوالب غزل، قطعه، رباعی و قصیده در حدود ۲۸۰۰ بیت باقی مانده که چندین بار به چاپ رسیده است. بهترین چاپ آن تصحیح مرحوم نفیسی است که به سال ۱۳۶۸ در انتشارات سنایی منتشر شده است.

۲. مثنوی شاه و درویش

این منظومه در بحر خفیف در ۱۳۴۵ بیت سروده شده و مضمون آن عشق درویشی بی نام و نشان به شاهزاده‌ایی با اصل و نسب است. این منظومه را مرحوم نفیسی در ضمن دیوان وی تصحیح کرده و به چاپ رسانده‌اند.

۳. مثنوی صفات العاشقین

این منظومه در ۱۲۳۷ بیت و در بحر هزج سروده شده و مضمون آن پیامهای اخلاقی در آمیخته با عرفان است که هلالی در میان آنها داستانهای

کوتاهی را درج کرده است. این منظومه نیز بارها به چاپ رسیده و بهترین چاپش در ضمن دیوان وی، توسط سعید نفیسی تصحیح شده و به چاپ رسیده است.

۴. لیلی و مجنون

تاکنون از این اثر که به هلالی نسبت داده‌اند، نسخه‌ای ویا اطلاعی به دست نیامده است.

معرفی نسخه

دست‌نویس پیش رو، به شماره ۶۵۶ W در موزه والترز آمریکا نگهداری می‌شود. این نسخه بسیار هنرمندانه کتابت و تزیین شده، و این ویژگی‌ها را دارد:

۱. جلد آن در هر دو سمت، روی و پشت، از نوع لاک‌مرصع با تصاویر ازدها، حیوانات، درختان و گل و بوته است که به صورت اسلیمی و در هم پیچیده ترسیم شده‌اند و ظهر جلد در هر دو سمت، قهوه‌ای سوخت‌مجدول با یک زمینه ترنج طلاکوب در مرکز است.

۲. نسخه ۶۰ برگ دارد، ابعاد کاغذ آن $۱۵ \times ۲۵/۵$ و ابعاد متن $۷ \times ۱۴/۵$ است. اشعار این نسخه در جدولی دوستونه و در ۱۲ سطر نوشته شده است. در صفحه ۱۱۶ هفت بیت شعر با خطی تازه و جدید نوشته شده و یک مهر ناخوانا هم وجود دارد.

۳. این نسخه هشت مجلس نقاشی مینیاتور زیبا دارد که به سبک نقاشی دوره صفوی، بسیار هنرمندانه و عالی کشیده شده‌اند، این تصاویر به ترتیب این مجالس را شامل است:

۱. ۳.۱. در برگ ۱: مجلس بزم، مباحثه و بازی.
۲. ۳.۲. در برگ ۲: مجلس مباحثه، مطالعه و طبخ غذا
۳. ۳.۳. در برگ ۸: مجلسی که قسمتی از داستان معراج پیامبر (ص) را نشان می‌دهد.
۴. ۳.۴. در برگ ۲۲: کشته شدن شیر به دست جوان شجاع.
۵. ۳.۵. در برگ ۲۶: جمع شدن حیوانات وحشی به گرد مجنون.
۶. ۳.۶. برگ ۳۱: مجلس بزم سلطان محمود غزنوی و ایاز در کنار رود.
۷. ۳.۷. برگ ۴۸: مجلس بزم و طرب.
۸. ۳.۸. برگ ۵۳: مجلس روبرو شدن شاهزاده و گدا در بازی چوگان.
۴. این نسخه ۴۸ کتیبه دارد که همگی با نقشهای گل و بوته اسلیمی ترسیم شده‌اند و به ترتیب، سرفصلها و عناوین را به صورت یکی در میان، یکی با زمینه لاجورد با مطالب به زر، و یکی به زمینه زر با مطالب به سفیدآب در بر دارند. کتیبه نخست این دستنویس به سبک هنر صفوی ترسیم، تزیین و ترصیع شده و در متن آن چیزی نوشته نشده است. در سمت راست کتیبه و در حاشیه کتاب نوشته شده: المتوسل به ائمه الثقلین سلطان‌الحسن».
۵. تمامی صفحات متن این نسخه مرصع و مذهب است و با تصاویر گل، بوته و اشکالی از پرندگان تشعیر و تزیین شده است.
۶. جداول کتاب تمام به زر و لاجورد کشیده شده و مطالب را در دو ستون از ابتدا تا انتها در بر گرفته‌اند. در میانه مصاریع، جدولی دیگر به لاجورد کشیده شده که در میان آن، تصاویر گل و بوته به زر و به صورت اسلیمی ترسیم شده است.

۷. بین ابیات دو صفحه نخست و زمینه کاغذ، تمام زرنگاری است و گل و بوته‌های کوچک اسلیمی ترسیم شده است.

معرفی کاتب

این نسخه را میرمعزالدین محمد حسینی کاشانی به تاریخ ۹۷۸ق به خط نستعلیق کتابت کرده است. این کاتب از شعرای بزرگ کاشان در سده ۱۰ق است که معزّی تخلص می‌کرده و تقی کاشی در مورد وی می‌گوید:

ذات منقش به مکارم اخلاق و محاسن آداب و شیم رضیه و سیر
سبیه آراسته است و عنصر لطیفش به زیادتی تواضع و کسر نفس و
عدم تکبر و حسن ادب پیراسته. حسن خطش چون خط ارباب حسن و
ملاحظت، رقم نسخ بر خطوط خوشنویسان عالم کشیده و لطف طبعش
در نظم غزل به جایی رسیده که غزلیات متقدمین را متروک گردانیده
ضمیر منیرش چون زر خالص پاک‌عیار و ذهن اکسیر تاثیرش صیرفیان
سخن را معیار. کلک مشکینش سلکش گلدسته‌بند بنفشه و نسرين و
خامه عنبرش ماه‌اش سلسله پیوند سنبل و ریحان.

و الحق بی شائبه اغراق، می‌توان گفت که در وادی خوشنویسی و علم
خط و حسن سلوک، دست‌پرورده الطاف الهی است و در صفای
عقیدت و فنون مکرمت مستحق مرحمت نامتناهی. اگرچه این معانی
نزد اقاصی و ادانی ظهور تمام دارد و احتیاج به آن نیست که قلم دو
زبان بر سمت تفصیل، خصوصیات آن را بر لوح بیان نگارد، اما قوت
طبیعت و قدرت قابلیتش به مرتبه‌ای است که خاطر فیض‌پذیرش به هر
صنعت و به هر شیوه‌ای از خطی که میل پیدا کرد، در اندک فرصتی،

آن صنعت را آن چنان به دست آورد که استاد آن فن در سی سال آن چنان نداند و صاحب آن شیوه از خط خود آن خط را فرق نتواند کرد.

و نیز در جمیع خطوط ماهر است. بلکه بر اکثر صنایع قادر، اما به واسطه میل طبیعت به خط نستعلیق بیشتر توجه می‌نماید و در آن وادی از جمله استادان است بلکه قدوة ایشان. و شهرتش در آن فن در ربع مسکون درجه‌ای دارد که مزیدی بر آن متصور نیست، چنان‌که قطعه‌های پرریب و تزئینش به مرتبه‌ای رسیده که سلاطین صاحب تمکین از اقصی بلاد عالم، بالقصد، رسولان به دارالمومنین کاشان فرستاده، مرقعات معجز آياتش را می‌طلبند و در این اوقات، لطافت و پختگی خطش به جایی رسیده که هزار بیت کتابتش با انتظار بیش از حد، به ده هزار دینار خریداری می‌نمایند و قطعه‌اش به درجه‌ای رسیده که دیده ناظران از دیدن آن سیری ندارد.

امید که حق سبحانه و تعالی - سرچشمه این فیض را از آلائش بشری مصون و مامون دارد. بحق محمد و آله الطاهرین.

و در اثنا این احوال، گاهی به شعر گفتن میل می‌نماید و از عین ذهن نقاد و فکر وقاد جواهر آبدار از تلاطم امداد و اجزار بحر اسرار به ساحل و حواشی سفینه ظهور منتشر می‌گرداند.^۱

همچنین صاحب گلستان هنر درباره وی می‌گوید:

میر معزالدین محمد از سادات حسینی دارالامان کاشان بود. بغایت فانی و لایبالی، و اکثر ایام و لیالی به سیر بازار و کبوتربازی اشتغال داشتی

۱. خلاصه الاشعار (بخش کاشان)، صص ۶۴-۶۵؛ بزرگان کاشان، ص ۲۵۱.

خط را به معراج و مرتبه‌اش رسانیده بود. هم جلی و هم خفی هر دو را خوب می‌نوشت. خطوط او هرچه نوشت، تجّار به جانب هند بردند. سلیقه‌اش در نظم اشعار ملایمت بسیار داشت. در شهر سنه خمس و تسعین و تسع مائه در کاشان فوت شد.^۱

منبع دیگری که اندکی درباره‌ی سخن گفته، تذکره منظوم حیات

خوشنویسان است:

در ذکر معزالدین محمد حسینی

معزالدین محمد الحسینی	بسا ذاتش نسب او راست عینی
ز نستعلیق، خطش را طرازی	عجائب همچو سحر سحر سازی
چه گویم وصف آن طرز بهین را	گرو کردی دل مردان دین را
نبوده قدر مروارید پیشش	ز لعمانی که بُد در ذات خویشش
لآلی پیش رویش سرنگون ماند	ز رشک خویش بر رخ عرق بنشاند
نصیبی برد هر کس از فیوضش	نگشته قافیه تنگ از عروضش ^۲

در منابع دیگر، استادان وی را سید احمد مشهدی، سلطانعلی مشهدی و میرعلی هروی برشمرده‌اند^۳ و از آنجا که تاریخ مرقعات و قطعات وی به ۹۸۹ق نمی‌رسد، قول صاحب گلستان هنر در ذکر این تاریخ برای فوت وی، درست به نظر می‌رسد.^۴

۱. گلستان هنر، ص ۱۱۹.

۲. تذکره حیات خوشنویسان، ص ۷۶.

۳. هنر عهد تیموریان و متفرعات آن، ص ۵۵۰-۵۵۱.

۴. گلستان هنر، ص ۱۱۹.

از معزالدین محمد حسینی، خطوط دیگری به یادگار مانده است که عبارتند از:

۱. گوی و چوگان عارفی هروی، بی تا، محفوظ در مجموعه دیوید کپنهاگ.^۱

۲. مقالات خواجه عبدالله انصاری، به تاریخ ۹۸۵ق، محفوظ در کتابخانه کاخ گلستان به شماره ۶۷۷.^۲

۳. دیوان امیر علشیر نوایی (به ترکی)، بی تا، در ۸۳ برگ، محفوظ در کتابخانه و موزه ملی ملک، به شماره ۴۷۶۲.^۳

۴. کنز‌الرموز حسینی هروی، کتابت شده در ۹۸۳ق، محفوظ در انجمن آثار ملی، به شماره ۱۱۰.^۴

۵. منطق‌الطیر عطار نیشابوری، بی تا، در ۱۵۴ برگ، محفوظ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، به شماره ۹۳۰۳.^۵

۶. سبحة‌الابرار، به خط نستعلیق، بی تا، محفوظ در موزه توپقایی به شماره ۹۰۷R، دارای هفت مجلس مینیاتور.^۶

۱. نگارگری ایران، ج ۲، ص ۵۲۴.

۲. فهرست نسخ خطی کتابخانه سلطنتی، ج ۱، ص ۹۸۱.

۳. فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ملک، ج ۱، ص ۶۰۸.

۴. فهرست نسخ خطی انجمن آثار ملی، ص ۱۴۹.

۵. فهرست نسخ خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ۱۷، ص ۳۴۲.

۶. هنر عهد تیموریان و منفرعات آن، ص ۶۷۸.